

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

პრომეები

Т Р У Д Ы

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА

TRAVAUX

DE L'UNIVERSITÉ D'ÉTAT DE
TBILISSI (Tiflis)

VI

პირველი სერია:

საზოგადოებათმცნეობები

ქართულ-სომხური ფილოლოგიური ფტუდიები

«მრავალთავის» ზომიერთი თავის წყარო *

ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, კერძოდ აგიოგრაფიისა და ჰომილეტიკის სფეროდან, რომლებიც მაშინდელ სიტყვა-კაზმულ მწერლობას შეადგენდა, დატულია ისეთ კრებულებში, რომელთაც მრავალთავი ეწოდება. მრავალთავს, როგორც ეს პროფ. კ. კეკელიძის შრომებიდან არის ცნობილი ¹, ძველად ისეთ კრებულს უწოდებდნენ, რომელშიაც მოთავსებული იყო „წმიდათა“ არა ერთი მარტილობა ცხორება და შესხნა. ეს კრებულები იმითაა საყურადღებო, რომ იქ მოთავსებული ტექსტი კიმენურია, ე. ი. გარდაუქაზმ-გადაუმეტაფრასტებელი ანუ ხელშეუხებელი რედაქციისა.

ბოლო დრომდის მრავალთავის უძველეს ხელნაწერად სინას მთის მონასტრისათვის ქ. იერუსალემში გრიგოლ ხანძთელის მოწაფის, მაკარის მიერ 864 წ. გადაწერილი ხელნაწერი ითვლებოდა. მაგრამ ამაზე აღრინდელიც აღმოჩნდა ხანმეტი პალიმფსესტების გამომზეურების დროს. მხედველობაში მაქვს პროფ. ა. შანიძის მიერ 1926 წ. გამოცემული „ხანმეტი მრავალთავი“ ², რომლის მხოლოდ მცირეოდენი ნაწყვეტია გადარჩენილი. მართალია, მას თარიღი არ აზის, მაგრამ გამომცემლისა არ იყოს, იგი VIII ს-ზე გვიანდელი არა ჩანს.

ქართული „კიმენ-მრავალთავის“ საბოლოო ჩამოყალიბების ხანად X ს. ითვლება ³. ამ კრებულებში შესული უცხო მასალის უდიდესი ნაწილის მომდინარეობა, ე. ი. დედანი, საიდანაც იგი ითარგმნა, დრო, როდესაც თარგმნეს, და მთარგმნელნი ცნობილი არ არიან. დედნის გამოსარკვევად, რომლიდანაც თარგმანი უნდა მომდინარეობდეს, ასეთ შემთხვევაში ერთადერთი საშუალებაა, — შევუდაროთ შემონახული ძეგლი ანალოგიურ ტექსტს იმ ენაზე, რომელსაც იგი მოეპოება. მხოლოდ ასეთი დაპირისპირებული შესწავლით ოდენ შესაძლოა თუ

* წაკითხულია მოხსენებად თბ. სახ. უნივერსიტეტის სომხური ენისა და ლიტერატურის კათედრის საჯარო სხდომაზე 1936 წლ. 4 თებერვალს.

¹ პროფ. კ. კეკელიძე, Monumenta Haglographica Georgica, ნაწ. I. Keimena ტ. I, გვ. VII-XII, ტფ. 1918 წ.; ნ. აგრეთვე მისივე ქარ. ლიტ. ისტორია I, გვ. 547-551, ტფ. 1923 წ.

² პროფ. ა. შანიძე, ხანმეტი მრავალთავი (ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე VII, გვ. 98-159).

³ პროფ. კ. კეკელიძე, Mon. Hag. Georgica, ნაწ. I. Keimena, ტ. I, გვ. XII, ტფ. 1918 წ.

სრული უმცდარობით არა, დაახლოვებით მაინც ზედმიწევნით გამოვამჟღავნოთ ნამდვილი სურათი.

რამდენიმე ძველი ძველი ქართული მრავალთავისა (X-XI საუკუნემდელის) როგორც საკუთარი, ისე უცხო წარმოშობისა, გამოცემულია. უცხო მასალისათვის ზოგჯერ წყაროც, საიდანაც ისინი უნდა მომდინარეობდენ, დასახელებულია ანდა ნაგარაუდევია ასეთი. მაგრამ მრავლის უმრავლესისათვის, გამოცემულთა თუ გამოუცემელთათვის (უფრო უკანასკნელთათვის) ასეთი ჯერ კიდევ მიკვლეული არაა. ჩვენი მიზანია, ძველი ქართული ლიტერატურის ამ მნიშვნელოვანი ძეგლებისათვის (გამოცემულთა და გამოუცემელთათვის) დაეძებნოთ წყარო; კერძოდ აღვნიშნოთ ის ძეგლები, რომლებიც სომხურიდანაა მომდინარე ქართულში და პირუკუ—ქართულიდან სომხურში, ისე როგორც შევამოწმოთ რომდინარედ თუ მიმდინარედ ნაგარაუდევნიც. საშუაო მეტად დიდია და ხანგრძლივ დროსაც მოითხოვს. ამიტომ ამთავით მხოლოდ თანდათანობით არის შესაძლო დაკვირვებათა შედეგების გამოშვება.

ქვემოთ ორი ასეთი ძველი გვექნება განხილული: ერთი გამოცემული — „წამება ფილეკტიონისი“ (Keimena 133-160) და მეორე გამოუცემელი — „საკუნებელი სერგისისი“ (საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა A ფონდი № 95, ე.წ. პარხალის მრავალთავი XI ს-ისა, გვ. 1217-1222). სომხურად ერთიცა და მეორეც გამოცემულია, პირველი — *Վկայարանութիւն սրբոյն Փիլիქտիանի* „*Վարդ և վկայարանութիւնք սրբոյն*“—ში, (հատიქ F, გვ. 438-475, *Վենետիկ 1874*) და მეორე — *Յիշատակ սրբոյն Մարգիտի, Նևեբիոս Կեսարացի*-ის „*Պատմութիւն Նիկիեցւոյ*“—ში (გვ. გვ. 637-639, 646-648, 642-643, *Վենետիկ 1877* წ.). უკანასკნელი ეგზეტიკის კესარიელის „საეკლესიო ისტორიის“ ნერვე წიგნის სხვადასხვა ნაწილებად არის წარმოდგენილი.¹

სომხური ტექსტები აღებულია ხელნაწერებიდან. მათი შემცველი ხელნაწერებიც ძველს მრავალთავებშია დაცული. „მრავალთავის“ შესატყვის ძეგლს სომხურად *«Ճառնախր»* (რჩეულ-სიტყვანი) ეწოდება. ეს სახელი ინიჭომ უნდა დარქმეოდა ამ კრებულს, რომ მასში ყველა მარტივლ-მოღვაწეთა შესახებ კი არ არის მასალა, არამედ „რჩეულთათვის“. ქართულ „მრავალთავშიაც“ ხომ შერჩევასთან გვაქვს საქმე! ამგვარად „მრავალთავი“ „რჩეულ-სიტყვანიცაა“ და პირუკუც — „რჩეულ-სიტყვანი“ „მრავალთავიცაა“. ქართულში ერთი თვისებისაგან მომდინარეობს ამ კრებულის სახელწოდება: მრავალთავიანობისაგან — „მრავალთავი“, ხოლო სომხურში: რჩეულსიტყვაობისაგან — *Ճառնախր*-ი („რჩეულ-სიტყვანი“).

¹ მუშის მოციქულთა ეკლესიის ერთ-ერთი იშვიათი „*Ճառնախր*“-იდან (რომელიც ანუშად ერევნის მუზეუმში ინახება, № 78, და რომლიდანაც ჩვენ ვიცნობთ „სერგისის საკუნებელს“ მხოლოდ) გადამაწერი პირის აღწერისა (მოიპოვება ეს პირი ვენეციკის მხითარაანთ ხელნაწერების კოლექციაში № 635) აღმწერელს, ბარსეღ სარგსიანს, ის აზრი აქვს გამოთქმული, თითქოს „საკუნებელი სერგისისი“, რომელიც სომხური „მრავალთავითაც“ ეგზეტიკის საეკლესიო ისტორიიდან აღებულია ინსენიება, არ მოიპოებოდა „საეკლესიო ისტორიის“ სომხ. თარგმანში (*Նևեբիոսի Նի. Պատմութիւն մէջ Մարգիտի դიւրախրն վրայ ոչ խօսք կայ և ոչ ալ կամ զվար զվար հետաքար՝ հաս յիշուած Նևեբիոս կամ տարբեր ըրտու է Կեսարացն, և կամ փոխանակ Մամուկի Երբեմն դրուած է, որ զարուած է Կեսարի*) — F. *Մարգիտի Մարգիտի հայերէն ձեռագրաց մասին*, *մխիթար. ի Վենետիկ*, II, გვ. 435 Վ. 1924).

1204 წელს არის გადაწერილი საკმაოდ ძველი ნუსხიდან. აქ იგი დაახლოვებით ისეთსავე სათაურს ატარებს, როგორსაც ქართული:

საკენებელსა წდისა სერგისსა, თქუმული *ქ ქუათაჲს სერგის შარდის.*
წდისა ვესები ეპისკოპოსისაა ჟამთა *ნსახრქ ძამანასღაგრქ*
მწარლისადა, საეკლესიოჲსაგან უწყებისა, *ქსქხეყსკანს აჲათმძხნს;*
ქებაჲ წთა მოწამეთაჲ.

ქართულის უკანასკნელი ფრაზი: „ქებაჲ წთა მოწამეთაჲ“ არ არის სავსებით სომხურში, თორემ სხვებრ თითქმის ერთი და იგივეა.

211-213 *ბ⁷*: იუ იანერ ღარღსაჲს აჲათმძხნს *იუ იანერ ღარღსაჲს აჲათმძხნს* (589, 941) ანა სადა აქუნდა წყობაჲ ბრძოლისადა.

213-214 *ბ⁸*: ღაჲამს ქსაღარქ. *ღაჲამს ღაღარქ აჲათმძხნს* (589) და ჟამიცა იგი დღისაჲ მის.

„ - „ *10*: იანქი ღღერს აი ქს ქუათაჲს ხნბ *იანქი ღღერს აჲათმძხნს* (+*იქსუ ხეღს* 589) 589, 941 მაქუნდა მე წერილი იგი რა იყოს სასწაულად და მოსაკენებელად ყოფისა მის.

„ - „ *ბ¹²*: სქნ... *ქსქსუ* *სქნ...ქსქსუ* (589, 941) მოვიდა... ათენა ჭაღაჲად.

„ - „ *ბ¹⁵*: ქსქ მარღქს აჲათმძხნს *ქსქ მარღქს აჲათმძხნს* (*აღარქს* 941, უნდა იყოს **აღარქს*) *ღაჲამს* და *აჲათმძხნს* (589, 941) ბ¹⁵ კაცნი იგი ათენელნი ეციხევედეს მას და იტყოდეს.

„ - „ *ბ¹⁷*: აჲათმძხნს ღღერსა ზორა: *აჲათმძხნს (+ხნბ 589) ღღერს (ღღერს 589) ზორა* და *აჲათმძხნს* (589, 941) მაუწყეს საჭმ¹ მისი და თქეს.

215-216 *ბ¹⁸*: ქსქ ღღარსა ღარღარქ *ქსქ ღღარსა ზორაღიქსა* (941) ისმენდინ სიტყუათა ახალთა.

„ - „ *18*: ქიქქსა და აჲათმძხნს *ქიქქსა და აჲათმძხნს* (589, 941) მოსწოთენი და განკრძალულნი მსახურებასა ზედა ვშმაკათასა.

„ - „ *23*: ანსაჲათმძხნს *ანსაჲათმძხნს* (589, 941) მიუთხრობელი და შეუზომელი.

„ - „ *24*: ზაბქსაჲს ღანსაჲს *ზაბქსაჲს და ანსაჲათმძხნს* (941) დაფარულსა და შეუსაზღვრებელსა.

217-218 *ბ²⁷*: ღაჲამს ალიღრს *ღაჲამს ალიღრს + აჲათმძხნს და ათარქს აჲათმძხნს* (589) ჟანი დღისაჲ მის და წელიწადი იგი.

„ - „ *27*: ღაღარქსა *ღაღარქსა + აჲათმძხნს* (589, 941) მრავალსა ერსა ათენელსა.

217-218 *ბ²⁸*: ხთ ხნბ... *ქსქსაჲს* *ხთ ხნბ... და ქსქსაჲს* *ქსქსაჲს* *ქსქსაჲს* *ქსქსაჲს* (589, 941) მომცა მე... და მთავრობაჲ საწარმართოსა შინა ჩემსა და უფროდსა ქრისტიანობასა.

„ - „ *28*: ღანსაჲს *ღანსაჲს + აჲათმძხნს* (589) სიბრძნისა და უზემთაჲს მეცნიერებისა.

შედარებით მცირე რამ არის გასასწორებელი ქართულში. გამოცემაში შეპარულია შემდეგი ნებისითი თუ უნებლიეთი შეცდომები:

294 ₉ : განიხარეს,	უნდა იყოს: განიხარეს.	306 ₁₁ : ეკითხევედეს,	უნდა იყოს: ეკითხევედეს.
294 ₁₀ : მხიარული	„ „ მხიარულნი.	307 ₈ : იტყუო	„ „ იტყვს.
295 ₄ : ვარიმე	„ „ ვარი მე	307 ₁₁ : ქადაგებს	„ „ ქადაგებს
298 ₂ : ბ ¹ მას	„ „ ბ ¹ მან	308 ₁₂ : მათ გან	„ „ მათგანი

სათაური გვამცნობს, რომ ეს თავი ევსები კესარიელის საეკლესიო უწყებისაგან, ანუ ისტორიისაგან, არისო, მაგრამ სინამდვილეში ამ თავის ბოლო ნაწილი (გვ. 1221, სვეტი 1₃₀—ბოლომდის, ე.ი. 1222 გვ., სვ. II 9-მდის), როგორც მის დასაწყისშივე მოყვანილი სიტყვებიდან ჩანს, საეკლესიო უწყებიდან კი არ არის აღებული, არამედ „სხუათაგან უწყებათა“. აქ წერია: „სხუათაგან უწყებათა ვიწყით ამიერთგანო“. შეიძლება ეს სხვა უწყება იმავე ევსებისა იყოს, შესაძლოა ისიც, რომ სულ სხვა ავტორისა. და სწორედ ეს ნაწილი არ პოულობს პარალელს არც „საეკლესიო უწყების“ სომხურ თარგმანში და არც ამავე უწყებიდან ძველადვე „მრავალთავისათვის“ გაკეთებულს ან უკეთ მონტაჟირებულ თავში. სომხურად, როგორც ჩანს, ევსები კესარიელის როგორც მთლიანი ნაშრომის—„საეკლესიო ისტორიის“—თარგმანი, ისე მისგან ცალკე აღებული ნაწილიც მოიპოება. ქართულად კი მთლიანი ძველი ჯერ-ჯერობით არსადა ჩანს; ხოლო რომ არსებულა, ამას ექვთიმე ათონელის პასუხი მოწმობს გიორგი ჭყონდიდელის შეკითხვაზე: „მაუწყე, თუ რომელნი წიგნი არიან, რომელთა იგი წმიდა კათოლიკე ეკლესია არა შეიწყნარებს-ო“. ექვთიმე უპასუხებს:

„და კჳლად ევსევი პამფილელისა წიგნი არს. მრავალთა რათამე საქმეთა და თხრობათა წარმოიტყვს თვთოსახეთა, რომელ მრავლითა ფილოსოფოსობითა დაწერილ არს იგი, არანედ წვალებანი მრავალი ჩაუროთავნ მასვე და ამისთვის არა შეიწყნარებს ეკლესიაჲ; იგი ქართულად ვისმე უთარგმნია და უწინარეს მრავლისა ჟამისა, სიცოცხლესა ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანესსა, მოეწერა ქართლით სტეფანე ეპისკოპოსსა ჭყონდიდისასა და ეკითხა, ვითარმედ შესაწყნარებელ არსა კითხვაჲ წიგნისა ამის ანუ თუ არა? ხოლო ჩუენ მიუწერეთ მას, ვითარმედ არა შესაწყნარებელ არს, მაგრა კარგნიცა საქმენი მრავალნი სწერიან, გარნა ღუარძლნიცა წვალეებისა თანა შთაუთქსაენ და მით უკმარ არს იგი“ (ს ა ბ ო ნ ი თ) ¹.

„ევსები პამფილელი წიგნი არის და მრავალთა საქმეთა წარმოიტყვს და თხრობათა თვთოსახეთა, ფილოსოფოსობითა დაწერილი, გარნა წვალებანი ჩაუროთავნ; ამისთვის არა შეიწყნარებს ეკლესიაჲ. იგი ქართულად უთარგმნია და უწინარეს მრავლისა ჟამისა, სიცოცხლესავე მამისა ჩემისა, მოეწერა მუნით სტეფანე ეპისკოპოსსა და ეკითხა, თუ შესაწყნარებელ არს; კარგიცა მრავალი წერია, გარნა ღუარძლიცა მრავალი ჩაუროთავს და მით უკმარ არს“ (ბ ა ქ რ ა ძ ე ე თ რ დ ა ნ ი ა თ ი) ¹

სტეფანე ჭყონდიდელის შეკითხვიდან არა ჩანს, თუ ევსების რომელი ნაშრომი იგულისხმება, რომელიც იოანესსა და ექვთიმეს წვალელობის ღვარძლთა შემცველად აქვთ დახასიათებული. შესაძლოა, იგი ზემოხსენებული „უწყებაჲ“ იყოს, მაშინ მრავალთავის „საკსენებელი სერგისისი“ ქართულად არსებული ევსები კესარიელის საეკლესიო ისტორიის თარგმანიდან იქნებოდა აღებული, რო-

299 ₂ : იგი ბრძანებს „	„	გიაოდანებს	310 ₆ :	ვახარებ	„	„	გაზარებ
299 ₃ : მღვდელთა გან „	„	მღვდელთაგანი.	311 ₃ :	თათა	„	„	რათა
301 ₁₂ : კაცთაგან „	„	კაცთაგანი	311 ₁₃ :	ხ ^რ მიერ	„	„	ხ ^რ მე მიერ
301 ₁₄ : მძროოდეს „	„	ძროოდეს	312 ₁₁ :	გამოირევის	„	„	გამოიძევის
302 ₄ : მე ვედრებოდეს „	„	მევედრებოდეს	313 ₃ :	ცხოვრებისა	„	„	ცხოვრების.
304 ₂ : ბუნებილი „	„	ბუნებითი.					

¹ პროფ. კ. კ ე ქ ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 467.

გორც ეს სომხურშია, თუმცა შესაძლოა, რომ უცხო მრავალთავიდანაც, კერძოდ სომხურიდან, მომდინარეობდეს უშუალოდ.

მაგრამ მაინც რა ნიშნების მიხედვით გვგონია, რომ ზემოთ დასახელებული თავები ქართული ძველი მრავალთავებისა სომხურიდან მომდინარეობენ?

I. საკანონმდებელი სერვისისი.

როდესაც სომხურსა და ქართულ ძეგლს შორის რაიმე კავშირი შეინიშნება, მათი ურთიერთისაგან თუ საერთო წყაროსაგან მომდინარეობის საკითხის გადასაწყვეტად პირველ ყოვლისა ენობრივი ანალიზია დასაყრდენი. თარგმანს, რაც უნდა დახელოვნებული პირის მიერ უნდა იყოს იგი შესრულებული, არ შეიძლება, ნებსით თუ უნებლიეთ, არ ეტყობოდეს რაიმე მხრით დედნის გაელენა. ეს გაელენა კი თავს იჩენს ხოლმე არა იმდენად მორფოლოგიაში რამდენადაც სინტაქსს, სტილსა და ლექსიკაში. ამას გარდა ზოგჯერ მთარგმნელი დედნის ამათუიმ ადგილს სიტყვა-სიტყვით გადმოსცემს და ისიც ხშირად არა იმ მნიშვნელობით, რაც კონტექსტით არის საჭირო, არამედ სულ სხვა, უფერით. ხდება ისიც, რომ ესათუის სიტყვა არეულია მეორეში, რომელსაც შესაძლოა ფონემური რაიმე მსგავსება ჰქონდეს პირველთან.

ჩამოთვლილ მომენტთაგან, ჩვენი ძეგლი აღნიშნავს როგორც ამათუიმ ადგილის უაღბად გაგების შემთხვევას, ისე ლექსიკურისა და, ცხადია, დედნის სტილებრივი გაელენის კვალსაც.

გაუგებრობის თუ აღრევის თვალსაჩინო ნიმუშად შესაძლოა დავასახელოთ შემდეგი:

სომხურში იკითხება:

ქართულში გვაქვს.

*ნ. კაღისიანის ქ¹ კირილქსნჯ ან-
თი არხანგუნ² ...*

და განძღეს და აღივსნეს კაცთა
მათ მართალთაათა...

აქ სომხური *კირილქსნჯ ანთი არხანგუნ* გაგებულია არა თავისი მნიშვნელობით („სიუხვითა მათ სისხლთაათა“), არამედ აღრევით: *კარყაროქსნჯ ანთი არხანგუნ* („კაცთა მათ მართალთაათა“). ამას თხრობის შემდგომი მიმდინარეობაც მოწმობს, სადაც სისხლისა და არა „კაცთა მართალთაათა-ს“ შესახებ არის გარკვევით ლაპარაკი.

შეიძლებოდა კიდევ ცალკე სიტყვების მიმართ ასეთი მაგალითების მოყვანა, როგორც მაგ., *აოაღქნილქსნ-ის* („სათნობა“) წაკითხვა *აოაღქნილქსნ-ად* („მოციქულება“), მაგრამ აქ ვგების ეს მცდარობა უფრო დედნის ვარიანტობისაგან თუ რედაქციულობისაგან მომდინარეობდეს, ვიდრე პირველ შემთხვევაში.

ლექსიკის მხრითაც ქართული ტექსტი სომხურის გაელენას განიცდის. აქ, რასაკვირველია, გადამწყვეტი არაა ისეთი ძველად ფართოდ გავრცელებული ხმარება სომხურთან საერთო სიტყვებისა (რომელთაც ვხვდებით არა მარტო ნათარგვნ ძეგლებში, არამედ ორიგინალურშიაც), როგორიცაა ჩვენი ძეგლით:

1. კათალიკონობა — *კაქნილქნილქსნის* „რნი იწოდების... და კათალიკონობაჲ“ (№ 95, გვ. 1221 სვეტი I 20) *იორ ანილანხაკ კიქქ³...
ს კაქნილქნილქსნ⁴“:*

¹ ქ არ მოიპოვება ნაბეჭდში. ² დაბეჭდილშია: *არხანგუნ*. ³ ნაბეჭდში: *კიქქსნ*.

2. მანქანა—*მხნ.ღხნაჯი*, „და მანქანითა დაიცემოდეს ასონი“ (№ 95, გვ. 1218 სვ. II 21) „*ს მხნ.ღხნაჯიღ ჰმნ იღრესაღ ქრჩქრ მნყამღ ზიყსა*“;
3. ოხქანი—*ქსქანანი*, „ბ¹ ოხქანი აღსრულებისა“ (№ 95, გვ. 1219, სვეტი I 30) „*ჩისღ ქსქანან² კასთარაბჩ³*“;
4. პატივი—*ყათიქი*, „და პატივად აქუნდა მას“ (№ 95, გვ. 1221, სვეტი I₁₂) „*ს⁴ იღჩქრ ღაქნ ყათიქღ...*“; და ცხონდა იგი ყ⁵ლითა წესითა პატივისაჲთა “(№ 95, გვ. 1221, სვ. I₁₆) „*სღ (ნაბეჭდში: ირ) ქარსეღს (ხელნაწ.: ქერაყაღ) ზა ამწნაქნ ას-ათქანჩღ (ხელნაწ. ასათქანაღ) ყათილიღ*“ (ხელნაწ.: *ღ ყათილიღ*);
5. პატივი—*ყათიქი*, „და აწ დაჰქსნდინ პატიქნი ესე“ (№ 95, გვ. 1219, სვეტი II 31) „*სკ³ ლიბქჩნ⁴ აქა⁵ ყათიქღ*“; „და აღსრულებად პატიეთაჲ ზ^ა ქრისტეანეთა“ (№ 95, გვ. 1220, სვ. I₆) „*ღ ყათიქღ ქსქღ. ირ ქ ქერაყ მსრ*“;
6. სატანჯველი—*ასანჯანღი*, „და ყ⁵ლითა მათ სატანჯველთა“ (№ 95, გვ. 1218, სვ. I 18) „*ღ ამწნაქნ... ზნარჩე ასანჯანაყნ*“; „ხილვად იგი სატანჯველთაჲ“ (№ 95, გვ. 1218, სვ. II 14) „*ღქ ასსაქლ თანჯანაყნ*“;
7. სპარაზენი—*საყაოაღქნ*, „რ^ალსა შესძინებდეს მათ ზ^ა სპარაზენნი იგი“ (№ 95, გვ. 1218, სვ. I₂₄) „*ღორ კანასქქნ ქ ქერაყ ზიყს საყაოაღქნღნ*“; „რ^ა გარე შეიცვეს სპარაზენთა ძალთა“ (№ 95, გვ. 1220, სვ. II 31) „*ყათიქჩნ ყაჯორსქჩნ საყაოაღქნღნ ღაღარაყნ*“ (იორაყ ნაბეჭდშია).
8. ქალაქი—*ღაყაღ*, „შევაგინენით ქალაქნი ზენნი“ (№ 95, გვ. 1219, სვ. II 19) „*საყღხაყიღ (ხელნაწ.: ყღხქღ) ღღაყაღა მსრ*“; „და იყო ქალაქი ერთი“ (№ 95, გვ. 1220, სვ. II₂₄) „*ღქ არა (abs. ხელწი) ღაყაღ მჩ*“;
9. ქეშმარიტი—*ჯამარჩა*, „და სახესა აჩუნებდეს ფარულად ძალისა საღმრთოჲსა ქეშმარიტად“ (№ 95, გვ. 1220 სვ. II₈) „*ღ ღაღრჩიოსღ ვიღყანსღ ქ ბაბიღღ ღაღრიღქსანზ ზიყს ქ ჯამარითღქჩნ*“ (ნაბეჭდშია: *ღ ღორჩნასღ ბაბიღღ ღორიღქჩანზ საათიღბიღ ვიღყანსღ ქ ჯამარჩა...*);
10. დიკტოსი—*ღჩქლითა*, „და პატივად აქუნდა მას დიკტოსობაჲ“ (№ 95, გვ. 1221, სვ. I₁₂) „*ღ (abs. ნაბეჭდში) იღჩქრ ღაქნ ყათიქღ, ღჩანიღნ ჯრ ზორა ღჩქლითა*“ (ნაბეჭდში *ღჩქლითა*) *იღყითა*).

ამათი ხმარებაც ყველგან იქ, სადაც კი სომხურს მოეპოვება, ცხადია, ერთგვარ დამოკიდებულებაზე მიგვივითითებს. ქართულ ტექსტში ასეთ შემხვედრ სიტყვათაგანს სომხური აფიქსი გააჩნია, რაც უეჭველია სომხურზე დამოკიდებულებას გულისხმობს. ეს სიტყვაა: მ ა გ ი ს ტ რ უ თ ვ ნ ი, რომელშიაც -უთვნ-ი სომხური სუფიქსია: -*იღქჩნ*, მაწარმოებელი აბსტრაქციული სახელისა. ადგილი, სადაც იგი იხმარება, შემდეგნაირად იკითხება:

¹ ხელნაწ.: *ქ ქსქანანი*; ² ნაბეჭდში: *ღ abs.* ³ ნაბეჭდში: *აქა*; ⁴ ხელნაწერში: *ლიბქჩნი*; ⁵ ხელნაწერშია: *ზიღა ლ*

სომხურად:

*ორ ანოლანხსაჲ ლიჯი¹ | ზიოვანჯ²
მაღჩათრილქინ³ & ლაქიიქილი-
ქინა*

ქართულად:

რომელი იწოდების მაგისტრუთვნი და
კათალიკოზობაჲ.

ქართ. ძველის სომხ-დან ნათარგმნობის დამადასტურებელ დანარჩენ ნიშ-
ნებს, სინტაქსსა და სტილს, აღარ ვეხებით. აქ ისეთი რამ ხელშესახები არც შე-
გვინიწნავს. და ეს შესაძლოა იმიტომ, რომ ძველ ქართულსა და ძველ სომხურს ამ
მხრივ ბევრი რამ საერთო აქვთ. საერთოდ კი უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული
ტექსტი სომხურთან, კერძოდ დაბეჭდილთან, ახლოს მდგომია. მას რამდენადმე
თავისებურებაც ახასიათებს: ზოგიერთი ადგილი შემოკლებით არის გადმოცე-
მული, ისე როგორც ერთგან ერთი წინადადება მეტიც მოეპოება. ეს შემთხ-
ვეები კი იმაზე მიგვიითითებს, რომ ქართული ტექსტი სომხურის თავისებური
ვარიანტისაგან მომდინარეობს.

დასასრულ, ცალკე უნდა შევნიშნოთ ერთი სიტყვის შესახებ, რომელიც ჩვენს
ხელთ არსებული სომხური მასალის მიხედვით ვერ იხსნება. ეს არის გაზაკი.
*ღქ &⁴ | ლიქიანა⁵ ჳინოყაიცი⁶ ღღ-
ციანა სრხაჲ⁷ | ბაკია მათანჯ⁸
| ზერეიო ლიქიანა⁹ ზიოვ ეფსაჲ ქა-
რქინ¹⁰ & ლიქიან ლაქიარ ზარქაჲ |
ლრქიქ, & კიქიან ლიქიანჯსაჲ სა-
ათქანჯარ¹¹ | ქიქიან ქიქიანჯ & ღა-
მაქიქ¹² ზიოვ არქიანქინა¹³.*

რა უნდა იყოს გაზაკი? შესატყვისი სომხურში არაფერია. იქ ბრპენს (*კააქარ*)
წინ უძღვის *ლიქიან* (ზოგთა), რასაც გაზაკთან კავშირი არ უნდა ჰქონდეს.,
სულხან-საბა ორბელიანი, რომელსაც ეს სიტყვა, როგორც დამოწმებიდან ჩანს
ჩვენი ტექსტიდან აქვს აღებული,¹⁴ შემდეგს ამბობს მის განსამარტავად: «გაზაკი
გაზავე ნაკუთლისა (,გაზაკთა ბრპენი განდნობილი გარდაასხიან ბექთა და
ზურგთა მისთა“ სერგისის მეტაფრ. C)». გაზაკი განმარტებული აქვს როგორც
„ნაკუთლის დასასრული“. დ. ჩუბინაშვილს ეს სიტყვა განმარტებული აქვს
როგორც „წვივთ ნაკუთლის მსხვილი ძარღვი დასასრული ქუსლთანა“¹⁵. სულხან-
საბა რომ ამას ასე გულისხმობდეს, დამოწმებულ ადგილს ასეთი ციტატის სახით
არ მოიყვანდა, აქიდან ხომ „გაზაკთა“ მსაზღვრელად ჩანს ბრპენისა! თუ იგი
მართლაც მსაზღვრელია, მაშინ იგი ნაკუთლის დასასრულს არ უნდა აღნიშნავ-
დეს. ერთი სიტყვით, აქ ბუნდოვანობაა. ეგების მას სომხური მრავალთავის სხვა
ნუსხამ ანდა წყარომ მოჰფინოს ნათელი...

¹ დაბეჭდილმა: *ლიქინ*; ² იქვეა: *ზიოვანჯ*; ³ იქვეა აგრეთვე *მაღჩათრილქინა*; ⁴ *ღქ &*
ახს. ნაბეჭდში. ⁵ ნაბეჭდშია: *ლიქიანჯ*; ⁶ *ჳინოყაიცი ღქ*—ნაბეჭდში. ⁷ იქვეა: *სრხაჲ*
⁸ ნაბეჭდშია: *ლიქიანჯ*; ⁹ იქვეა: *ქარქინ*; ¹⁰ *ლიქიანჯსაჲ საათქანჯარ* | *ხიქარ | ზერათი ანო*
(ნაბეჭდში); ¹¹ *ქიქიანჯ & ღამაქიქ* | *მარქიცი* (ხელნაწერი) ¹² ნაბეჭდშია: *არქიანქინა*;
¹³ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ.

ა. შანიძის რედაქციით გამოსცემული, ტფ. 1928 წ.

¹⁴ დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სპბ, 1887 წ.

II ფილექტიმონის წამება.

ფილექტიმონის წამების ერთად-ერთი ხელნაწერია ქართულად. იგი ათონის მრავალთავეს დაუცავს. სომხურად იგი მრავალი ხელნაწერის სახითაა დაცული; გამოცემული კი ვენეტიკის ერთ-ერთი თუ ერთად-ერთი ხელნაწერის მიხედვითაა¹. ქართული ტექსტის გამომცემელს, პროფ. კ. კეკელიძეს, იგი სამართლიანად აპოკრიფულ ნაწარმოებად მიაჩნია შიგ მოთხრობილი მრავალი დაუჯერებელი ამბის გამო, მგავსად „აგათანგელე დამასკელის წამებისა“, რომლის ქართულ ვერსიასთან მას, გამომცემლისავე მტკიცებით, ენითაც სიახლოვე ახასიათებს. ორივეს ერთი ავტორის კუთვნილებად მიიჩნევს პატივცემკვლევარი.²

როგორც ქართულ ტექსტს, რომელიც ერთად-ერთი ხელნაწერი ნუსხის მიხედვით არის გამოცემული, ისე სომხურსაც, რომელიც ერთად-ერთივე ხელნაწერის მიხედვით ჩანს გამოცემული, ცხადია, ზოგან გაუმართაობა ემჩნევათ, რაც პირველ ყოვლისა იქიდან მომდინარეობს, რომ გადამწერთა შეცდომებანი ხშირად ასეთ პირობებში შეუცნობელი ხდება. ამიტომ მიზანშეწონილია, თუ კი რომელიმე სხვა ენაზე არსებობს მიმყოლი ტექსტი, და მით უმეტეს ერთმანეთზე დამოკიდებულების ნიშნების მატარებელი, გამოვიყენოთ იგი ტექსტის გასამართავად და, მაშასადამე, გადამწერთა შეცდომების წყაროს მისაკვლევად. ამ მხრივ კი უთუოდ ერთმანეთს შევლის ეს ძეგლები. ასე მაგალითად—

ა. ქართული ტექსტის მიხედვით სომხურში უნდა შესწორდეს:

1. *შიღრე ძქაჲს ასჲ. იღრ ხნ იღბდ ხეანუ. ლ კამ ქტ ყრასათ ძარტყჲ იღრ ხნ ლღე დორა...* (440₁₇).
 წმიდამან ფილექტიმონ პრქუა: *შიღრენ ძქაჲს ასჲ. * [ქტ ლრღრა-ფორბ იმჲ ხყჲ]. იღრ ხნ იღბდ ხეანუ. ლ კამ ქტ ყრასათ, ძარტყჲ, იღრ ხნ ლღე დორა...*
2. *შქტ იჲ ლარსამ არ ჳრქათითი სტენ ჯამ* (450₂₇).
 ნუ თუ ვერ შემძლებელ ვარ ხადად ოლსა ჩემსა ივჲ ქესა (142₁₀) *შქტ იჲ ლარსამ * [ღარღაჲ] არ ჳრქათითი სტენ ჯამ...*
3. *სღ იღრხეჲდ ღწრსა ზორა ლ ლაყეჲ ლახსხაჲ მწრჲს ღერსლიჲ* (455₃₆);
 და წარუწმანეთ თმანი მაგისნი და ზე დამოჰკიდეთ და ეგრტთ უტევეთ ზედაჰოკიდებულსა ვე მწუხრადმდე (146₉) *ღ იღრხეჲდ ღწრსა ზორა, * [ღ ლახსეჲდ] ლ ლაყეჲ ლახსხაჲ მწრჲს ღერსლიჲ...*
4. *სჲღეღრსომ ხტჲ კი ᦒას ლან ჲ აჲს* (440₂₂).
 ხ მე უწყი რ თქუა ვდ შემწე არს (134₂₆). *სჲღეღრსომ ხტჲ კი ᦒას ლან ჲ, აჲს...*

¹ გამოცემაში არაა ნაჩვენები, თუ რომელი ხელნაწერები თუ ხელნაწერია გამოყენებული.

² პროფ. კ. კეკელიძე, Keimena, გვ. XLIV.

5. *ვაქნძამ ზამარბაკსეგან¹ ირ ჯიღრჳს ლაკჳს ზანღებრბ ამნნაჳს ჟაღა-
ქან (444₂₃).*

მას ჟამსა აღელაენეს რ^{ნი} იგი ვა-
რემოს დგეს ყ^{ლით} მოქალა-
ქითურთ (137₂₇).

*ვაქნძამ ზამარბაკსეგან¹ ირ ჯიღრჳს
ლაკჳს ზანღებრბ ამნნაჳს ჟაღა-
ქანგხაღუნ.*

6. *ზაყსაჲ სმღ ლხნიოჟა, ქასან ჟი თხიად ჟბნიოჟა ჰ ბნნიოჟი ჯირხანეჟ
აყანხაჲ, ლ ჟაკა ჰზაღაღორაღინა (455₃).*

მაძღარ ვართ ამით ცხოვრებითა,
რ^{ნი} ვიხილენით მშობელნი ნაშობ-
თავან მოკლულნი და კაცნი
ნათესავით შარავანდელთანი (145₂₆).

*ვაღასაჲ სმღ ლხნიოჟა. ქასან ჟი თხ-
აად ჟბნიოჟა ჰ ბნნიოჟი ჯირხანეჟ
აყანხაჲ ლ ჟაკრა ჰზაღაღორა-
ღინა;*

7. *შარქანთი ასჲ ვსაღიღიწჳ. ირჯაჲი
აღქათთხმღ მნღიჳს ჰსჲ ქასან იღღიღ-
ქსან მხრი (470₃₁);*

მარიანოს ჰრქუა აპოლონს რაოდენ
დაეშურებით რ^{ნი} თავისა შენისა
სიციოცხლისათჳს (157₇):

*შარქანთი ასჲ ვსაღიღიწჳ. ირჯაჲი
აღქათთხმღ მნღიჳს ჰსჲ ქასან იღღიღ-
ქსან ჟი (ან ბხრი);*

8. *წ¹ რაღმაჯარ, რ ჟან ლირთხან, რ ქასთ... (450₃₁)*

ფ ძვრ-ძვრად ბოროტო ეშმაკო.
ფ ქარო წარწყმედელისაო. ფ უმე-
დგრესო... (142₁₃):

*წ¹ რაღმაჯარ [ასათანაჲ], რ
ღიღან ლირთხან, რ ქასთ...*

9. *სრქიღ ირღჳს იღნჳს სრქიღორხაჲ¹ ირ ქარბჳსჳს ჰნბ ირ ლათ ირღ ჟნაგჳსჳს
ჰმ; სრქს სრქიღანს ჰ მჳ მარქანა ჳნღხეღღჳს ონიას, ქასან ჟი აქრი
ჰმ ლ თათაყსაჲ (457₁₃);*

ორ ძე მესხნეს მე მარჩბიენი, რ^{ნი}
მირეწვიდეს მე დღისა როქიქსა,
რ^{ნი} ქუროვ ვარ და გლახაკ. გუშინ
მწუხრი ორნივე ერთსა ცხედარ-
სა ზ^ა დაეწვიენ... (147₁₂).

*სრქიღ ირღჳს იღნჳს სრქიღორხაჲ¹ ირ
ქარბჳსჳს ჰნბ ირ ლათ ირღ ჟნაგჳსჳს
ჰმ. ქასან ჟი აქრი ჰმ ლ თათაყსაჲ
სრქს სრქიღანს ჰ მჳ მარქანა ჳნღ-
ხეღჳს ონიას...*

ეს არის თითქმის ყველა ის მთავარი ადგილი, რომლებიც ქართული ტექ-
სტის ჩვენების თანახმად უნდა გასწორდეს სომხურში. ამ მხრივ უდაოდ
მართალია აკად. ნ. მარი, როდესაც ძველი სომხური ტექსტების გამოცე-
მისა და გამოყენებისათვის შენიშნავს: „Позднейшими списками древних
памятников армянской литературы нельзя пользоваться без тек-
стуальной критики ни для каких научных построений, причём
в деле восстановления древних армянских чтений древне-грузинские
переводы с армянского представляют лучшее подспорье“¹.
თავის მხრივ სომხური ტექსტიც ასწორებს ქართულის ზოგიერთ ადგილს.
ჩვენ მათგან კვლავ მთავარს აღვნიშნავთ.

ბ. სომხური ტექსტის მიხედვით ქართულში უნდა შესწორდეს:

1. რაჲსა მიეც მიცემით დიდი იგი ღმერთი აპოლონი ფილეტიმონს, რ^{ნი}
იგი ვ^ად ქ^ეანე ვარ (136₁₀).

¹ Н. Марр. ТР., книга VI: Физиолог, предисловие гл. VIII.

ჟასან ღ^რ მათონხეხერ გამიხ სა-
თილადხ საყოიქ^ნ ფიქსიქთიმინი,
საიხეხიქნ ექნ^დნ^ს ხ^სტ^ს ზ^რქ-
სათონხაქ ს^მ (442₂₄).

რადსა მიეც მიცემით დიდი იგი ღმე-
რთი აპოლონი ფილეკტიმონს, რ^ლ
იგი *[იტყოდა] ვ^დ ქ^ეანე ვარ.

2. და ესე უკუეთუ აქუნდეს შემწვედ ქ^ს
ტაცებული ქართაგან (140₃).

ვ^ა ქსელი დედაზარდლისაჲ არს მიმო-

ს^ა ს^აქ ხ^სტ^ს ი^ნხ^ექ^ე ქ^ინ^დხ^{ან}
გ^რქ^ისათი^ა. ხ^სტ^ს ხ^სტ^ს ი^გ ი^ნხ^ექ^ე
ქ^ინ^დხ^{ან} გ^რქ^ისათი^ა, სა^რცა^ას^აქ^ი
ქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} (447₃₄);

და ესე უკუეთუ აქუნდეს შემწვედ ქ^ს,
*[ხ^რ უკუეთუ არა აქუნდეს შემწვედ
ქ^ს] ვ^ა ქსელი დედაზარდლისაჲ არს
მიმოტაცებული ქართაგან.

3. ხოლო მეფე საკვრველი შვილი ვ^შევე... (158₁₁).
ს^აქ ხ^ა, ი^ქ ქ^ისა^აღა^აღ^ი, გ^არ^ამ^ან^ა-
ქ^ი ი^რგ^ქ ბ^ნაქ (472₉);

ხოლო, *[შ^ე] მეფე, საკვრველი შვილი
ვ^შევე.

4. და ესრტო განძლიერდა მას ზ^ა,
ნები თვისი მკლავსა ზ^ა დაჰყლებად მისა (139₁₁).

ვ^ა ერთი მამათაგანი, რ^ნმცა დადვა

ს^ა ს^აქ^ინ^დხ^{ან} გ^არ^ამ^ან^აქ^ინ^დხ^{ან}
ი^რცა^ას^აქ^ინ^დხ^{ან}, ი^რცა^ას^აქ^ინ^დხ^{ან} ი^რცა^ა
ქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან}
ქ^ინ^დხ^{ან} (446₃₄).

და ესრტო განძლიერდა მას ზ^ა, ვ^ა
ერთი მამათაგანი, რ^ნმცა დადვა ნე-
ბი თვისი მკალსა ზ^ა დაჰყლებად
მისა.

5. უბრძანა მოღებად ევანთაჲ და გარდაცუა
კელსა აპოლონისსა (135₇).
გ^არ^ამ^ან^აქ^ინ^დხ^{ან} გ^არ^ამ^ან^აქ^ინ^დხ^{ან}
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} (441₈).

უბრძანა მოღებად ევანთაჲ და გარ-
დაცუა ყ^ელ^სა აპოლონისსა.

6. მოვედ ჩუენ თანა და გატევე ბრწყინვალე-
ბასა მას მზის-თუალისსა (144₃₀).
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან}
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} (453₃₃).

მოვედ ჩუენ თანა და გატევე ბრწყინ-
ვალეზასა მ^ას მზის-თუალისსა.

7. ნეტარ არს რ^ი იხარებდეს მაგას
სიტყუათა შენთა (152₁₁).

ნათესავესა შინა და სასწენელთა ნაგათ

ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან}
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} (463₃₃).

ნეტარ არს რ^ი იხარებდეს მაგას
ნათელსა შინა და სასწენელთა ნა-
გათ სიტყუათა შენთა.

8. შეჰკრძნენ შენ ლომნი ეგე და განსდრი-
ვე ერთი ესე (153₁₄).
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან}
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} (465₁₆).

შეჰკრძნენ შენ ლომნი ეგე და გან-
სდრივე ერთი ესე.

9. ვ^ა ესე ყო, ჰრქუა მეფესა მას (154₂₃).
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან}
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} (467₁₂).

ვ^ა ესე ყო, ჰრქუა წ^დასა მას.

10. აღესრულა წ^დ იგი ფილეკტიმონ
ათხუთმეტსა მარტისა თთვისსა, რ^ლ
არს მარიალი, დღესა შაბათსა (160₁₉).

აღესრულა წ^დ იგი ფილეკტიმონ
შვლსა მაისისა თთვისსა, რ^ლ არს

ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან} ს^აქ^ინ^დხ^{ან}
ს^აქ^ინ^დხ^{ან} (467₁₂).

აღესრულა წ^დ იგი ფილეკტიმონ
შვლსა მაისისა თთვისსა, რ^ლ არს

6. მიიცვალა წ^ე გრიგორი... და ანატოლია ცოლი მისი ათხუთმეტსა იანერისასა რ^ლ არს [აპნისი] დღესა შაბათსა (160₁₃).

ერთმანეთთან შედარებისას როგორც ქართული, ისე სომხური ტექსტი აჩვენებს აგრეთვე ზედმეტს სიტყვებსა და ფრაზებსაც, რომლებიც უმეტესად ან ჩართული ანდა განმარტებითი სიტყვები და ფრაზებია. მათი აღრიცხვა აქ შორს წაკვიყვანს.

ამის შემდეგ ბუნებრივად ისმის კითხვა—ქართული ტექსტია სომხურზე დამოკიდებული, თუ პირიქით: სომხური ქართულზე? გვაქვს თუ არა რაიმე ისეთი ადგილი, რომელიც ამას ამჟღავნებს? ასეთი გვაქვს. იგია ის ადგილი, რომელიც ქართველ მთარგმნელს მართებულად ვერ გაუგია:

*წესე ასინ, ბირე, ზაქი დას ყასნ-
გელე ჯმ გამარქსე და, ზაღანსაგ ლ
ქარეა გსაყოფსე ასოღაბი, ირ ძინ-
გე გსრეხე უსაოღასე ჯე ქ ძესე*
(451₂₉).

სომხურში *ხრეხე* „გუშინ“სა ნიშნავს, ხოლო „*სრეხე*“ „სალამო“ს; *ყ წინ-* დებულია, რომელიც ქართულ „-მდის,-მდე“ან „მომართ-ის“ უღრის. „დღემდე“ ან „დღენდღელად დღემდე“ სომხურად ითქმობდა: *ყაქაორ* (ე. ი. *ყ-აქა-ორ* —ამ დღე-მდე), ანდა *ყხრეხე* (ე. ი. *ყ-სრეხე*, უღრის „დღე-მდე“ ან სიტყვა-სიტყვით: „სალამომდე, მწუხრამდე-ს“). მთარგმნელს ამ უკანასკნელის (*ყხრეხე*) *ხრეხე* აურევია *ხრეხე*-ში (გუშინ), რის გამო გადმოსცემს კიდევ „გუშინდღელად დღემდე“-ო. ეს არ ემართება მას სხვაგან, სადაც კი ამ ცნების საპიროსპირო ცნება გამოხატულია კონტექსტში, მაგ.:

*ხეღესე ქ ხნბ გარეგასათიქხენ
ქ მარეღანსე ვესრესე, ლ გყაგამიქხენ
ასასიყაყ აო ქ ზაქსე ხნბ ქ ვქეს-*
რე (451₇).

ამრიგად, ზემოაღნიშნული „lapsus“ი უკვე მაჩვენებელია იმისა, რომ ქართული ტექსტი მომდინარეა სომხურიდან. ამასვე უნდა ადასტურებდეს მეორე შემთხვევა:

*შაყაღორნ შხრასათხანისა ასე, აგილ
სა სიღრნ აყაყანსიქ ირ მიღბხრე დაქ-
ქსაღიღიქხენ ქ გარეგას მხრე* (465₂₃).

აქ კი, ცხადია, მთარგმნელმა არც ერთმანეთში დაწერილობის ნიადაგზე *სიღრნ*-ში *სიღრნ*, და ნაცვლად „მახვლ“ისა მიიღო „წმიდაჲ“. პირუქუ ვარაუდს, ვითომც სომხურში *სიღრნ* (წმიდაჲ იგი) იყო, კონტექსტი არ ამართლებს.

ქართული ტექსტის სომხურზე დამოკიდებულებას უნდა მოწმობდეს აგრეთვე ლექსიკაც. ამ ტექსტშიაც უხვია ხმარება სომხურთან საერთო სიტყვებისა. აქ პირველ რიგში ისეთებია აღენუსხავთ, რომლებიც ორივე ძეგლით ურთიერთს

*ფიქსეგალ სიღრნ ზრეციქითა... ლ
სსათიქსა ლქნ ზირა, ირ ირ ზაყს-
სასან ჯე კიღნოსარ ასიოქ ირ ჯ
სრეგე, კაღრე იღრეაქილ (475₂)*

შენ გეტყვ, მოხუცებულსა მაგას, ვ^ე ტანჯვადმდე უწყალოდ კორცთა შენ-თა, დაემორჩილე და მხადოდე აპოლონს ღმერთსა, რ^ლ იგი გუშინდელად დღემდე დიდებულ იყო შენგან (143₃).

რაღსა-მე არს ჩემ თანა პატროსნებაჲ ესე კაცთაგან დღისი და სიმრავლეაჲ ვარსკულაეთასა მოხედვაჲ ჩემი ღამს (142₂₃).

სებასტიანე ჰრქუა: „შენ ხარ წ^ედაჲ იგი განმრყუნელი, რ^ნ შემოავლინე საცთური ქალაქსა ამას“ (153₂₁).

9. ზარდლი:—(ქსელი) დედაზარდლისაჲ —*სარგ(არქონ)*: „ქსელი დედაზარდლისაჲ არს მიმოტაცებული ქართაგან“ (140₅). „*სარგარქონ ჳ ქილიცხალ ჳ ზიქმია*“ (447₃₅); „ქსელ დედაზარდლის განხეთქილ და განლეულ ცხოვრებისაგან“ (140₆) „*სარგარქონ უკათიხალ ჳ კსნაყ*“ (447₃₇).
10. ზორვა—*ვიჩსი*: „უზორე აპოლონსა“ (153₂₈) „*ვიჩსა საივიქნიჳ*“ (465₃₀). ნაზორევი—*ვიჩ*: „შეურაცხყო... აპოლონი ყლითურთ სულმყარლობითა მით ნაზორეთაჲთა“ (136₁₇) „*ანსარცხაყ... საივიქნი ზან-ვიჩრბ ჳრძიქვ ძნძხერანიო ვიჩილვ*“ (442₃₃).
- ვიჩსი*-ის შესატყვისად აქაიქ ვხვდებით „გებასა“ ლ „ნსახურება-საც“: „მივედ და უგე ლთთა“ (139₃₀) „*სრქ ჳ ვიჩსა სათილ-ბიგნი*“ (447₁₇); „თუ არა ჰმსახურო აპოლონსა“... (141₁) „*სქლ იქ ვიჩსა საივიქნიჳ*“ (449₃).
11. თარგმანება—*ქარცმანსი*: „მარიანოს წოდებულ ვარ, რი გამოითარგმანების ნაწილი კეთილი“ (156₃₇)—*შარქანთი ჳიქიქ, ირ ქარცმანსი მათს რარქ* (470₁₃).
12. იარაკი—*კათასი*: „დაამეჟა იგი ზა იატაკსა მას“ (135₈) „*ცნქსაყ ვნა ჳ ქერაყ კათასქნი*“ (441₁₀).
- ნათასი*-ის სატყვისად „ქუეყანასაც“ ვხვდებით: „დავრომილი იღვა ქუეყანასა ზა“ (149₁₃) „*კაყრ ანქსალ ჳ ქერაყ კათასქნი*“ (459₃₉).
13. მარტვრი—*შარტირი*: „განეწესე მარტვრთა თანა“ (156₂₉) „*ვასსალ ჳ ვილ ცნქ მარტირი*“ (470₃).
14. მგელი—*ვაყი*: „მგელ განმრყენელი“ (142₃₃)—*ვაყი საყსკანსი*“ (451₁₈).
15. მიპრაკნი—*მჩსსკანი*: „ფებრვალსა თთუესა, რლ არს მიპრაკნი“ (160₁₅) „*ქხთრილარქ ამთიქ ირ ჳ მჩსსკანი*“ (475₄).
16. მოგვ—*მივ*: „და წიგნებიცა მოილო მოგვსა მის ფილეკტიმონისგან“ (158₈) „*ლ ქილქსა ჳ მიყქნი ჳქიქსაქმინს თანსქ*“ (472₃).
17. პატივი—*ყათსი*: „და სცხომდე ქალაქსა ამას ჩნსა შინა დიდითა პატივითა“ (156₁₁)—*სლ კსაყ ჳ ვაყაღჩი მჩრილ მსბილ ყათილიქ* (473₁₁) და სხვაგანაც...
18. პილენძი—*ყიქნი*: „ჩას, რ პილენძი არს“ (144₂₂) „*სქსსი სქლ ყიქნი ჳ*“ (453₂₈); ზა პილენძი არს და შინაგან მოცალე არს მუცელი მაგისი“ (155₁₅) „*ქ ქხრიყ ყიქნი ჳ ჳ ჳ სრქიყ ილანს ჳ ქიი ვიორ*“ (368₇).
19. ჟამი—*ქამ, ქამანსი*: „ჟამი არს კლომისაჲ“ (136₄) „*ჩასკორასქლ იქ ჳ ჳ ქამ*“ (442₂₀); „ჟამთა მათ დევნულებისათა“ (133₃) „*ქ ქამანსი ჳაკბანსაყნი*“ (438₁₃).
- უჟამო—*თარათამ*: „უჟამოსა სამემცა წარმწყვიდეს მე“ (142₃₁) „*თარათამ ჳსქ ჳიროსანსქნი ქნი*“ (451₁₅).
- აილი*: „და ესრტთ ვა რუჲ სისხლისაჲ დამოადინა მისგან“ (139₂₃) „*სლ აყნაყსა აილი არსანი ჩიხვიყ ჳ ჳმანს*“ (447₇). ამავე ტექსტში ზოგჯერ *აილი*-ს „ნაკადულიც“ ესატყვისება.
21. სასტიკება—*სასთ*: „და უპყრიეს დამყარებული ბრძანებითა სასტიკებისა

- მისისაჲთა“ (134₇) „*և ունի ի կարգի իւրում հրամաս սաստից իւրոց*“ (439₃₁).
22. ტანჯვა—*თანջիկ*: „და განარინე მეფე ესე ურვათავან, რთავან იტანჯების“ (141₃₀) „*և կեսի զქաղաւորս ի վտանպէս, յորոյ տանջի*“ (450₃) და სხვაგანაც.
23. ტაძარი—*տաճար*: „და ვა მიიწია მეფე იგი ტაძარსა მას კერპთასა“ (133₂₆) „*եւ հասալ թաղաւորին ի տաճար կոտոց*“ (439₁₆) და სხვაგანაც... „ტაძრის“ სატყვისად ვხვდებით აგრეთვე *սպարანք*-საც: „ვა მიიწია მეფე იგი ტაძართა მათ“ (135₁₃) „*իրիւս հհաս յապարսնս*“ (441₁₆).
24. ურაკპარაკი, საურაკპარაკე—*հրսպարակ*: „ყლი ურაკპარაკნი წარმართ-თანნი“ 134₁₆) „*ամենայն հրսպարակն հեթանոսաց*“ (440₈); „და შთან-თქა საკერპოჲ იგი და გარემო საურაკპარაკე იგი“ (157₂₁) „*և სկուլ գონհանն հրսպարական որ շուրջ զկրեհաւ*“ (471₈). „ურაკპარაკ-ის“ სატყვისად ვხვდებით აგრეთვე *սახან*-საც: „შთაუქდა გულსა ეშმაკი მის მეფისასა დაჯდომად ურაკპარაკსა“ (144₇) „*սողիաց սատանայ ի սիրտ թաղաւորին՝ նստել յասենի*“ (453₅) და სხვაგანაც...
25. ქალაქი—*քաղաք*: „და მოიწია შ“ს ქალაქსა“ (143₁₃) „*և հասալ ի մէջ քաղաքին*“ (452₂) და სხვაგანაც... მზის-ქალაქი—*Արեգ-քաղաք*: „ა՛დ ყ՛ლნივე ռ՛თნი მზის-ქალაქისანი ანის წარეწყმიდნე“ (141₃₀) „*այլ և գամնայն սսուռածսն զԱրեգ-քաղաքի կորուսանս*“ (449₂₇).
26. შაბათი—*շաբաթ*: „აღესრულა... დღესა შაბათსა“ (160₁₃) „*կատարեցաւ... յաւուր շաբաթու*“ (475₁₃).
27. შირიმი—*շիրիմ*: „ალადეს შირიმსა ერთსა“ (160₄), „*բացին զշիրիմ մի*“ (474₂₉).
28. წინწილა—*նիბიკ*: „ჩას რ პილენძი არს და უქმო (?) წინწილა“ (144₂₂) „*հրիկի ხիქს აყինձ է և զიզանչիլ նիბიკայք*“ (453₂₈).
29. ჭეშმარიტი—*ճշմարիտ*: „მხოლოჲ ჭეშმარიტი ღ“ი“ (141₁₁) „*միայն ճշմարիտ Ասուռած*“ (449₁₆). ჭეშმარიტება—*ճշմարտութիւն*: „შეცთომილ არს ჭეშმარი ტებისაგან ქ“სისია“ (144₂₈) „*մიլիրն ճշմարտութիւնն Գ՛ի*“ (453₃₇) და სხვაგან მრავალგზის...
30. კლემა: შეკლემა—*ճմիչուցանս*: „რახსა იქმ მავას და შემეკლემ გულსა ჩემ-სა“ (137₂₅) „*ընդէ՞ր աննս գայդ և ճմիչուցանսս զսիրտ իմ*“ (444₂₀).
31. კულებმა: დიკულებმა—*ճմիչ*: „რომელმანცა დადვა ნები თვისი მკალსა ზა და-კულებმად მისა“ (139₁₄) „*որոյ ხეղაլ գაფի իւր ի վերայ մարախոյ և ճմիչէ գնա*“ (446₃₃).
32. ჰასაკი—*հասակ*: „დაკლულ არს ჰასაკიცა მავისი“ (150₃₁) „*փոքրագոյն է հասակն*“ (461₃₈).

Հասაკ-ის შესატყვისად ვაწყვდებით აგრეთვე „ნაქმნეցსაც“: „და

ნაქმნევი სიბერემან გარდააქციის კაცისაჲ“ (140)₃ „*ჩსკ გრასსკ ბეროქსანს კარქამხეილესანტ*“ (447)₃₂. ვხვდებით *ხრესორ*-საც: „რახსამე აღორძინდა ჰასაკი“ (142)₂₇ „*ღნღტ^რ ანხაყ ხრესორაჲ*“ (251)₁₀.

33. ჯოჯოხეთი—*ღძიჩჲჲ*: „ღ თანამკვდრო ჯოჯოხეთისაო“ (146)₆ „*რ ქათანაჲ ღძიჩჲჲ*“ (455)₃₁.

აღნუსხულ სიტყვათაგან ყველა, რასაკვირველია, სომხური (ან ქართული) არც არის. დიდი უმეტესობა ირანული სამყაროს კუთვნილებათ, შემდეგ სენურისაა, სომხურისა და ბერძნულის. წილი კიდევ უცნობია, თუ ვისია იგი¹.

მრავალი ჩამოთვლილ სიტყვათაგანი ძვ. ქართულ ორიგინალურსა თუ თარგმნილ ლიტერატურაში გვხვდება. ისინი ფეხმოკიდებულნი უნდა ყოფილიყვნენ ქართულ ენობრივ სალაროში ლიტერატურის ამ ძეგლების გაჩენაწდისაც კი. მათი თანაბარი ხმარება სომხურში სრულიად არ მოწმობს იმას, რომ ისინი უთუოდ ყველა სომხურიდან ან სომხურით შემოვიდნენ ჩვენში. მაგრამ, როდესაც მათგან მრავლისათვის თანამხედომ ტექსტობრივ შეხვედრას ვაწყდებით ქართულ-სომხურ ძეგლებში, ხშირად რომელიმე მათგანის იგრიტ, მაშინ უთუოდ ერთის მეორისაგან დამოკიდებულებასთან გვაქვს საქმე. ასე მაგ.: „მარტული“ ქართულში ბერძნულიდან არის შემოსული, მაგრამ ზემოთ აღნიშნული სახით „მარტური“ და ისიც დამოკიდებულების სხვა მხრივაც გამომჩინებელ ძეგლთან შეხვედრით, უთუოდ ლიტერატურულ გზას გვიჩვენებს, *via armeniaca*-ს ამ შემთხვევაში. ასევე ითქმის სხვა ბევრის შესახებაც. ახალი მაინც, რომელსაც ქართული თარგმანი სხვა ცნობილ თარგმანებთან თუ ორიგინალურ ძველ ძეგლებთან მიმართებით ვაწყდის, შემდეგია: გელი (ველყოფა), გურკნეა და ჭლემა ან ჭყლემა. ჩამოთვლილთაგან პირველი—გელი ანუ მგელი—საკუთარივ სომხურ სიტყვად ითვლება, ხოლო გურკნეა-სა და ჭლემა-ჭყლემა-ს სომხური შესატყვისები: *ყრქჲ* თუ *ყრსჲ* და *აჩქჲ* ის ეტიმოლოგია ჯერ უცნობია.¹

ქართულ ტექსტში მოიპოება (თუმცა მცირე რაოდენობით) ისეთი უცხო სიტყვებიც, რომლებიც საზოგადოდ სომხურშიაც იხმარება (ანდა პირუკუ სომხურში გვაქვს ისეთი უცხო სიტყვები, რომლებიც ქართულშიაც იხმარება), მაგრამ ისინი საგულეებელი კორესპონდენციით კი არ არიან წარმოდგენილი, არამედ მათი სინონიმებით. ესენია:²

1. ბაგინი—*მსჩსან*: „და ვა გამოვიდეს ბაგინისა მისგან კერპთაჲსა“ (135)₁₂ „*ხს ქსლანსჲ ზიყა ჰ მსჩსანჲ ლიყნ*“ (44)₁₄.
2. დალიჭი—*აათსან*: „და ხვალისაგან დაჯდა მეტჲ იგი დალიჭსა მას“ (153)₁₉. „*ხს ჰ ქაღჩს ზათსაჲ კათსჩჲ*“ (465) და სხვაგანაც...
3. როჭიკი—*ჩაყჩქ*: „რლნი მირეწვიდეს მე დღისა როჭიკსა“ (147)₁₃ „*იქ ქარბჭჩს ჩანბ ირ ესთ ირქ ღჩაყჩჩს ჩან*“ (457)₁₃.

¹ მათი ეტიმოლოგიისათვის პროფ. პრ. აქარიანის *ჰაქერტს არმითსანს რაია-რანი*-ით (მხრქანს 1926-1932 წ.) ვხვდებით დანაწილებად.

² ზოგიერთი მათგანის შესახებ ზემოთაც შევნიშეთ.

